

LEIBNIZ, INTEGRADOR DE TRADICIONS

MONTSERRAT TIMONEDA MORERA

Universitat Ramon Llull

Hi ha un atribut que caracteritza de forma general l'activitat intel·lectual i vital de G. W. Leibniz: el filòsof i home d'estat de Hannover va ser, per damunt de tot, *un home de diàleg* i un *integrador de tradicions filosòfiques i teològiques*.

Un objectiu inesgotable va orientar la seva tasca aglutinadora: *disminuir la discòrdia existent entre els humans a fi de millorar llurs vides*. Aquest propòsit, però, exigia dos compromisos fonamentals: en primer lloc, conèixer profundament les tendències que separaven els pensaments i els comportaments de les persones i, en segon lloc, ser capaç d'entrar-hi en diàleg; inevitablement, la tasca passava per l'anàlisi minuciosa, el debat, la valoració i l'assumpció d'elements de les més diverses tradicions. La vida del pensador alemany va ser un exemple viu de treball i compromís en aquesta direcció.

Per aquell que ja s'ha aproximat a la biografia i al pensament de Leibniz, és conegut que el filòsof va orientar la seva energia a resoldre dues grans dificultats que considerava essencials per a la naturalesa humana: *el laberint del continu i el laberint de la llibertat*¹.

1. Leibniz mateix explica, en el prefaci dels *Essais de Théodicée*, que els termes ja havien estat utilitzats per un teòleg de Lovaina anomenat Li-

«Hi ha *dos laberints famosos*, en els quals la nostra raó s'extravia sovint: un observa la gran qüestió de la llibertat i la necessitat, sobretot, en la producció i origen del mal; l'altre consisteix en la discussió sobre la continuïtat, i els indivisibles, que en semblen els elements, i en la qual s'ha d'entrar en la consideració de l'infinit. El primer compromet gairebé tot el gènere humà, l'altre no afecta sinó als filòsofs.» (*Éssais de Théodicée*, GP VI, 29)²

El laberint del continu va situar el pensador en el repte teòric de debatre amb una gran diversitat de tradicions filosòfiques i corrents científiques amb la finalitat de millorar el coneixement humà i fer avançar les ciències. *El laberint de la llibertat*, molt més difícil i controvertit, el va projectar a un objectiu de dues vessants: una de teòrica i una altra de pràctica. En l'àmbit teòric, volia conjuminar una diversitat de tradicions teològiques que en la societat del s. XVII s'havien multiplicat greument amenaçant la vida comunitària. en l'àmbit pràctic, volia aconseguir una unitat religiosa que permetés la pau social i política, almenys entre els cristians; per assolir-ho, però, calia una «reunificació de les esglésies».

La recerca i la proposta de solució del *Laberint del continu* i de la vessant més teòrica del *Laberint de la llibertat* implicaren de cap a peus la titànica obra filosòfica de Leibniz. El seu desnuament, però, no era una tasca fàcil perquè havia de combatre els obstacles que acostuma a posar el mediocre esperit humà a l'avenç del coneixement:

bertus Fromudus. Aquest havia treballat molt sobre el problema teològic de la gràcia i havia escrit un llibre titulat *Labyrinthus de compositione continui*. Segons explica el filòsof de Leipzig, Fromudus coneixia molt bé les dificultats que plantejaven tant l'un com l'altre laberint. Vegeu: *Essais de Théodicée*; GP VI, 65.

2. Tots els textos citats en l'article estan extrets i traduïts de l'edició de les obres de LEIBNIZ de C. I. Gerhard (*Die philosophischen Schriften von G.W. Leibniz*, 7 vol., Berlín, 1875-90).

«Quan considero la quantitat de belles descobertes que hem fet, quantes meditacions sòlides i importants i quants esperits excel·lents hi ha que tenen passió per la investigació de la veritat, penso que som capaços d'arribar molt lluny i que els afers del gènere humà lligats a les ciències podrien en poc temps canviar meravellosament d'aspecte. Però quan veig, per l'altre costat, la falta de concert en els propòsits, els camins oposats que se segueix, l'animositat que uns fan aparèixer contra els altres, que més aviat se somia a destruir que a bastir, a aturar el company que avançar en companyia, en fi quan considero que la pràctica no s'aprofita de les llums de la teoria, que no es treballa gens a disminuir les disputes, sinó a augmentar-les, que hom s'acontenta més en els discursos sofisticats que en un mètode seriós i decisiu, aleshores copso que no hauríem de romandre gaire temps en la confusió i la indigència on som per culpa nostra.» (*Préceptes pour avancer les sciences*, GP VII, 160).

En el context d'aquest esperit negatiu, s'hi erigia un mur teòric que suposava l'obstacle més significatiu per al progrés del saber: un conjunt de posicions filosòfiques i teològiques confrontades que, en lloc de perseguir incansable i conjuntament la veritat, més aviat semblaven blindar-se en la defensa de les pròpies idees. Leibniz va considerar que només es podria fer un autèntic pas endavant si s'apropaven les tendències en pugna, és a dir, si s'aconseguia un diàleg entre les posicions discordants. La seva activitat filosòfica va quedar marcada per aquest propòsit. Així li explicava al seu amic Remond:

«A part d'això, he tingut cura de dirigir-ho tot a l'edificació, he intentat desenterrar i reunir la veritat sepultada i dissipada sota les opinions de les diferents sectes dels filòsofs, i crec que hi he afegit alguna cosa meua per fer alguns passos endavant. [...] He observat que la major part de sectes tenen raó en bona part d'allò que afirmen, però no tanta en allò que neguen.» (*A Remond*, GP III, 606-607)

El seu mètode d'exposició filosòfica va assumir, en gran mesura, aquest caràcter dialogant. Les seves obres acostumaven a presentar les grans dificultats teòriques incorporant les diferents perspectives d'anàlisi i solució que s'havien donat sobre elles. Molts dels escrits anaven orientats a debatre civilitzadament idees adoptades per pensadors que defensaven tesis molt diferents a les seves³ o eren la resposta efectiva a un objector que s'havia pronunciat obertament en relació amb alguna de les seves propostes⁴. Les obres sovint estaven articulades en forma de diàleg, fent que els personatges ficticis representessin posicions filosòfiques reals, una de les quals acostumava a ser la pròpia⁵. A més, cal no perdre de vista que la major part de la seva producció filosòfica es troba en forma de carta. En realitat, la ciclòpia correspondència de Leibniz, dirigida als més grans i variats intel·lectuals del moment, és l'expressió més genuïna i la prova fefaent de la *sistematització del diàleg* en la qual somiava.

La seva filosofia, des d'aquesta òptica, pot ser llegida com el resultat d'aquesta enorme tasca dialèctica i, per aquest motiu, s'hi detecten tesis i arguments que havien estat desenvolupats per autors de les més diverses i contraposades tradicions. Leibniz mateix ho assenyala explícitament en molts dels seus escrits; així, per exemple, en els *Nous essais sobre l'enteniment humà*, descrivint el seu propi sistema filosòfic, declara:

3. En són exemples els *Essais de Théodicée*, dirigits a Bayle, o *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, a Locke.

4. Així ho havien fet Foucher, Besnage, Bayle, Lami, Toland, i un llarg etc.

5. Els *Nouveaux essais*, el *Dialogue entre un habile politique et un ecclésiastique* o la *Confessio Philosophi, Pacidius Philalethi* en són clars exemples

«Aquest sistema sembla lligar Plató amb Demòcrit, Aristòtil amb Descartes, el escolàstics amb el moderns, la teologia i la moral amb la raó. Sembla que agafa el millor de tots els costats, i que després va encara més lluny d'on s'ha arribat...» (I, cap. 1; GP V, 64-65).

Paral·lelament i en consonància a la tasca filosòfica, la determinació pràctica d'unificar les esglésies i assolir la pau entre els homes va comprometre gran part de l'activitat política i del caràcter d'home públic de Leibniz. També en aquest cas la resolució era difícil, de fet ho era encara més perquè hi havia massa implicacions polítiques i socials a tenir en compte, a part de les morals i culturals.

En temps de Leibniz, els conflictes teològics no tan sols dominaven la vida interna de l'església sinó que influïen decisivament damunt de l'activitat política. A Alemanya, la Pau de Westfalia, (1648), que havia posat fi a la Guerra dels Trenta Anys, havia concedit als prínceps el dret a establir la religió dels seus estats (*cuius regio eius religio*) i havia sembrat la llavor de futures discòrdies. Alemanya havia quedat dividida en tres confessions: la *calvinista*, al sud-oest, la *luterana*, als antics països feudals i la *catòlica*, als països del Rin i Danubi. En el bàndol protestant, els calvinistes es dividien en *arminians* i *gomaristes*, i els luterans en *ortodoxos* i *calixtins*. La situació a la resta d'Europa no era millor. França havia conegut una certa llibertat religiosa després de la promulgació de l'Edicte de Nantes (1598), que havia garantit la llibertat de consciència i culte, però també havia vist néixer en el seu interior una virulenta polèmica entre catòlics *molínistes* (jesuïtes) i *jansenistes*; el 1685, les expectatives de tolerància religiosa havien quedat destruïdes amb la derogació de l'Edicte per part de Lluís XIV. A Anglaterra hi havia una situació de tensió constant: el 1660, la restauració dels Estuard havia suposat la persecució dels puritans, que anteriorment havien dominat el país; amb Carles II, s'havia restaurat l'església anglicana; el 1672 el rei

havia signat una Declaració d'indulgència, per la qual autoritzava la pràctica de culte als dissidents protestants i deixava que els catòlics s'aprofitessin de la tolerància; tanmateix, el parlament va excloure els no anglicans de qualsevol càrrec públic (*Test of Bill*). En morir Carles II, el 1685, la corona havia passat a mans de Jacob II que intentà restaurar oficialment el catolicisme, però el parlament s'hi oposà decididament, preparant el terreny per la revolució (*Gloriosa*). Per la seva banda, Holanda deixava completa llibertat religiosa, però no estava exempta dels conflictes dialèctics generats per les diferents sectes religioses. A més, a poc a poc, pels Països Baixos i Europa central s'havia anat estenent un nou moviment religiós, revolucionari en l'aspecte social, però molt herètic de concepció teològica: el *socinianisme*. Per totes bandes sorgien moviments sectaris de les grans esglésies principals. A més, l'esperit contrareformista del catolicisme havia adoptat, en la majoria de casos, un caràcter ofensiu i les resolucions del Concili de Trento eren encara tema de polèmica. La discussió religiosa s'estenia a tot el continent i amenaçava de provocar escissions encara més profundes. El futur no es presentava esperançador.

Leibniz no va restar al marge d'aquestes controvèrsies ideològiques que anaven acompanyades de perilloses situacions polítiques. Gràcies al seu doble caràcter de filòsof i d'home d'estat, es va fer capaç de la situació religiosa i de les implicacions que comportava: com explica Baruzi⁶, va intuir que «la unió no es podia realitzar sinó a partir de grans obres polítiques». D'aquí que la seva activitat pública, ja des de molt jove, es dirigís vers aquesta fita. El 1668, en iniciar la seva carrera política al costat de Boineburg, que l'havia introduït a la cort de Magúncia, es va trobar

6. En la seva obra *Leibniz et l'organisation religieuse de la terre*, Paris: Alcan, 1907, p. 423.

immers en un dels focus d'irenisme més importants d'Europa. Aquesta cort estava en contacte amb Spinola, bisbe de Tina i treballador incansable de la reunificació de les esglésies. Leibniz es va comprometre de ple amb el projecte i, a instàncies de Boineburg, va emprendre la tasca de redacció d'unes *Demonstrationes Catholicae* que servissin de base per reintegrar les diferents esglésies cristianes en el si del catolicisme. L'obra no va ser mai finalitzada, tanmateix la tasca empresa pel filòsof a Magúncia en favor de la reunificació ja no va tenir aturador. Durant la seva llarga estada a París, entre el 1672 i 1676, va entrar en contacte amb els jesuïtes i amb el jansenista Arnauld amb la intenció de vincular-los al projecte d'unió que tenien entre mans. A partir de 1676, en entrar a treballar per la cort de Hannover sota les ordres del duc Joan Frederic, la tasca de reunificació va passar a primer pla. El duc, que s'havia convertit al catolicisme i pretenia restaurar-lo en els seus estats, era un dels motors del projecte d'unió de les esglésies. El 1678, va encarregar a Leibniz la missió oficial de fer d'intermediari entre Hannover i Roma. El filòsof estava en contacte amb els representants més efectius del projecte: Rojas Spinola, per la banda catòlica i Molanus, per la banda protestant. En un moment de màxima impulsió, Anna de Gonzaga i l'abadessa de Maubisson van posar Leibniz en relació amb els francesos que podien ser útils al projecte: Pellisson, director de la Caisse des Conversions, i Bossuet, autor d'una *Exposition de la foi de l'église catholique* que havia rebut l'aprovació papal. El 1680, a la mort de Jean Frederic, el seu successor, Ernest August, li renovà les funcions. L'activitat de reunificació continuava en marxa. No obstant això, les grans expectatives s'estroncaren quan, el 1685, Lluís XIV passà a una política ofensiva, adquirint els seus aliats europeus i provocant, com a contrapartida, la lliga d'Augsburg. La situació d'estabilitat política i religiosa va fer un gir. Les noves condicions van fer encara més desitjable la

unió de les esglésies, però les circumstàncies no n'afavorien gens la realització. Entre el 1691 i el 1694, Leibniz va recuperar el contacte amb Pellisson i Bossuet. Des de França s'observava Hannover com el lloc d'on podia brollar la llavor d'una futura unificació. Altra vegada el pensador protestant va entrar en discussió amb els catòlics a la recerca dels problemes que separaven les seves respectives religions. Bossuet, atrinxerat en la infal·libilitat de l'església catòlica i en els dogmes declarats pel Concili de Trento, no va acceptar els arguments de Leibniz, que va fer un esforç gegantí per salvar les diferències ideològiques entre les dues religions. L'intercanvi es va aturar vers el 1694. El 1698, ja sota el govern de Jordi Lluís, que havia succeït Ernest August, Leibniz encara va redactar un nou *Projecte per facilitar la reunificació dels protestants amb els catòlics romans* i un any més tard, tornava a entrar en relació amb Bossuet aportant-li nous arguments per arribar a una entesa. Tanmateix, l'acord no va arribar. El 1701 s'acabava l'intercanvi epistolar. Mentrestant, el pensador també havia participat en un intent d'unificació de les esglésies protestants, promoguda per l'Elector de Brandenburg i la casa de Hannover. Però tampoc aquest projecte va reeixir. Les circumstàncies polítiques no hi van ajudar. Per part de Leibniz, però, les idees d'una entesa religiosa mai es van estroncar: la redacció dels *Essais de Théodicée*, encaminats a demostrar que hi ha principis comuns a tots els cristians i, fins i tot, a altres religions i que els humans poden arribar a una entesa gràcies a la raó, ho confirmen.

La trajectòria vital de Leibniz mostra que va utilitzar tot el seu talent en la reunificació de les confessions cristianes, intentant crear una plataforma teòrica en la qual es poguessin trobar totes, eliminant els dogmes que podien constituir un obstacle. Per ell, la garantia d'una superació de les tensions passava per posar de manifest el nucli racional del missatge bíblic i la tradició que tots

compartien. Destacant allò comú i passant per alt les idees que els separaven, Leibniz esperava que arribés la pau entre els homes. Conjuminar les diferents tradicions religioses i integrar-les en una de sola que alliberés de les diferències es presentava, paral·lelament al cas de la filosofia, com l'única solució possible.

L'exigència i l'aparent divergència dels dos projectes més ambiciosos que ocuparen la vida de Leibniz (filosòfic i religiós) ens porten a preguntar-nos si un dels dos va ser prioritari. Però el pensador i conseller polític va harmonitzar perfectament les dues tasques, perquè pensava que la filosofia i, amb ella, la raó podien i havien de contribuir a la religió: les dues empreses estaven vinculades per la idea de la «conformitat de la fe amb la raó».

Segons el pensador, la pràctica de la virtut –a l'igual que la del vici- pot ser l'efecte d'un simple hàbit. Tanmateix, la raó i el coneixement la poden convertir en una virtut racional i més autèntica, perquè porten l'ésser humà a entendre que Déu és la veritable causa de totes les coses i la raó de ser de la seva llibertat i felicitat. Quan les persones s'eleven a les perfeccions divines, i l'amor entre elles, és quan coneixen els veritables principis de la religió i la pietat; aleshores, l'amor de Déu es converteix en el model a imitar i l'acció humana pren autenticitat.

A la manera d'entendre del filòsof, aquest mode de virtut fonamentada en el coneixement era la que havia de promoure la religió i l'única que podia ser universal, perquè vincula tots els éssers humans per igual. No obstant això, denunciava que la religió, de manera semblant a la filosofia, havia perdut massa sovint el seu objectiu i en lloc de promoure la veritable virtut que uneix els homes i alimenta l'amor a Déu havia alimentat la superficialitat i amb ella havia obert el terreny a la discòrdia:

«L'objectiu de la religió ha de ser imprimir (els principis de la veritable pietat) en les ànimes; però no sé com ha estat

que, amb freqüència, els homes i els doctors de la religió s'han desviat molt d'aquest fi. Contra la intenció del nostre Diví Mestre, la devoció ha estat reduïda a les cerimònies, i la doctrina ha estat carregada de fórmules. Molt sovint, aquestes cerimònies no han estat dirigides a promoure l'exercici de la virtut i les fórmules no han estat prou il·luminoses. Es pot creure? Alguns cristians s'han cregut que poden ser devots sense estimar el proïsme i ser pietosos sense estimar Déu; o bé han pensat que poden estimar el proïsme sense servir-lo i estimar Déu sense conèixer-lo.» (Ibid., 28-29)

El filòsof també observava que, en gran part, al darrere dels errors de la religió, hi havia el desconeixement humà:

«Molts cops s'observa que la gent que parla molt de pietat, de devoció, de religió i que s'ocupen d'ensenyar-les, no estan gaire instruïts sobre les perfeccions divines. Conceben erròniament la bondat i la justícia del Sobirà de l'univers, creient en un Déu que no mereix de ser imitat ni ser estimat.» (Ibid.)

En conclusió, per Leibniz, la filosofia tenia una tasca enorme a fer en favor de la religió i la religió en favor de la humanitat. La primera havia de portar, sobre la base ferma de la raó i la veritat, el coneixement de les perfeccions divines que constitueixen el fonament de l'amor de Déu i fan entendre el vincle que hi ha entre els humans de totes les races i cultures. La religió havia de promoure l'amor a Déu i, alimentada per la filosofia, havia d'imitar l'Amor diví ajudant les persones a estimar-se i viure en pau. I, una cosa era clara, tant la filosofia com la religió podien i havien de ser universals.

No obstant això, com va constatar, criticar i combatre el pensador de Leipzig, tant la filosofia com la fe havien perdut el nord i els objectius propis que les unia, i s'havien fragmentat en un mar de tendències filosòfiques i teològiques en discòrdia. Calia un acostament. Tanma-

teix, aquest només era possible per mitjà d'una profunda revisió de les tendències en pugna, salvant allò que era més universal i es podia acordar. En fi, calia fer la tasca titànica de diàleg que Leibniz va emprendre i el va convertir en un integrador de tradicions.

Les circumstàncies culturals i polítiques, però, no van afavorir cap dels dos projectes leibnizians.

*

Avui podríem fer una lectura completament indiferent de la història del filòsof i de l'home d'estat que Leibniz va ser: o bé, imitant el seu esperit integrador, podríem utilitzar-la per fer una lectura del present. Estem immersos en un món tan o més dispers que el de Leibniz. La raó ha perdut molta credibilitat i la que conserva no té cap relació amb la recerca de la veritat. La creença més estesa, fins i tot entre els filòsofs, és que no existeix cap certesa universal, només opinions més o menys fundades. Amb aquesta idea, la diversitat ideològica té l'horitzó al seu favor i, per norma general, no es creu necessari haver de passar cap sistema d'idees pel sedàs d'una raó i uns principis comuns. Les creences religioses, per la seva banda, han sofert processos devastadors: molts humans es declaren ateu, altres neguen la religió dels seus pares i adopten creences de l'altre cap de món, cada dia neixen noves sectes que estimen més la dependència que la llibertat i, en nom de la religió, es continuen cometent els crims més bàrbars contra la humanitat. La política se suma al desequilibri, perquè pren com a criteri exclusiu el progrés econòmic i el benestar material i s'oblida que també hi ha un progrés humà i ètic que cal vetllar. Com a conseqüència, creix la desigualtat econòmica que alimenta la discòrdia i disminueix la fortalesa dels principis ètics que la podrien posar en qüestió. És ben segur que els humans també hem fet grans avenços, la ciència i la tecnologia s'han posat al

servei de la salut i del treball humà, si més no de les d'uns quants; tanmateix, globalment la nostra societat encara no és millor i està molt lluny de la pau.

Què pensaria i faria Leibniz si hagués de viure en el nostre món?

